

# „Külföldi utamból”

Seltmann Lajos  
hódmez vásárhelyi  
f rabbi európai  
körútjáról

---

JUSZTIN MÁRTA

A *Külföldi utamból* négy folytatásban, cikksorozat jelent meg a *Magyar Zsidó Szemle* 1884. és 1885. évfolyamaiban.<sup>1</sup> A szerző, Seltmann Lajos, Hódmez vásárhelyi rabbijának beszámolóját európai körutazása ihlette. Semmi különös nincs egy huzamosabb ideig tartó utazgatásban, a kor jellemző sajátossága az utazási szokások térbeli, időbeli és társadalmi kiterjedése volt. Az sem számítottnak, ha egy utazó élményeit nyomtatásban közölve szélesebb közönséggel osztotta meg. Seltmann cikkei azonban különböznek a megszokott úti beszámolóktól, nem mindenben felelnek meg az úti irodalom műfaji sajátosságainak, és eltérnek a nem szakavatott irodalmároktól, a „civil utazók” akár könyv, akár újságcikk formájában megjelent élménybeszámolóitól is. A rabbi tudósít ugyan utazásáról, rekonstruálható az útvonal, megismerhetjük néhány programját is, de az összesen 55 oldal túlnyomó része nem közvetlenül az utazással, hanem az utazás kapcsán valami mással foglalkozik, mintha a szándéka nem vagy nem csak az utazás élményeinek megosztása lett volna az olvasóval, hanem valami más.

Minden utazás a konkrét történéseken túl megismerési folyamat is: a meglátogatott vidék, a másik ország, a másik nép felfedezése. Az, hogy az utazó mit és milyen mélységben vesz észre, fedez fel a másik kultúrából, függ személyiségétől, ismereteitől, attitűdjétől, kultúrájától, Hofstede megfogalmazásában „szelleme software-jét”<sup>2</sup>, amivel megszerez

1 Seltmann Lajos: Külföldi utamból. In: *Magyar Zsidó Szemle*, 1884. 584–599. old.; 1885. 119–130., 241–255., 381–396. old.

Software of the Mind. London, 1991.

2 Hofstede, Gert: *Cultures and Organisations*:

értelmezi az információkat. Az utazás reflexió a másik kultúrára, de egyben önreflexió is: „Aligha van olyan útleírás, amelyr l leg- alább egyszer el ne mondták volna, hogy többet árul el szerz jér l, mint azokról az országokról és kultúrákról, amelyek leírásával foglalkozik.”<sup>3</sup> Selmann cikksorozatára is igaz ez a megállapítás. A beszámolókat két szinten érdemes vizsgálni: a hézagos és szkszavú, tendenciózusan válogatott, de mégis az utazással kapcsolatos tudósítások konkrét szintjén, a kor utazási divatján belül, valamint a mögöttük meghúzódó, mélyebb, érdekesebb, a tulajdonképeni „üzenet” szintjén az önreflexió kontextusában, ami mögött a zsidóság korabeli problémái, „a küls változás és a bels átalakulás” útkereséseinek neuralgikus pontjai sejlenek fel. Az úti beszámolóban egy lehetséges megoldást sugall Selmann.

## Az utazás mint a polgári életforma része a 19. században

A leg sibb id kt l kezdve léteznek állandónak tekinthet utazási motivációk, mint például a kereskedelmi vagy a vallási indíttatású utazások. A 17. századi Angliában egy új utazási divat terjedt el: a Grand Tour, az arisztokrata ifjak nevelését lezáró, akár 3 évig is tartó, kialakult útvonalat követ ta-

nulmányút. A Grand Tour „országútját” Párizs – Torinó – Firenze – Róma – Nápoly – Velence – Bécs – Rajnavidék – Németalföld nevezetességei jelölték ki. Az utazás célja egyértelm en pedagógiai volt. Nemcsak az oktatás során elsajátított klasszikus mveltség helyszíneit keresték fel a nevel ikkel utazó fiatalok, hanem az adott országok társadalmi, politikai viszonyainak megismerésével saját hazájukat is más szemszögb l látták. „Az utazásból hazatért emberek – állítja a korabeli Gent- leman’s Guide – jobb állampolgárokká válnak, miután külföldön látták a zsarnoki kormányzatok siralmas következményeit, tehát jobban megbecsülik a humánus törvényeket, a szabad angol alkotmányt.”<sup>4</sup>

A 18. század második felét l az érdekl és a természet felé fordult. Lassan, de megállíthatatlanul terjedt a fürd re utazás divatja, ami nemcsak gyógyulási, hanem megelőzési, egészségmeg rz célokat is szolgált, és keretet adott a társas kapcsolatok kialakításának. A rousseau-i természetisztelet nyomán felfedezett hegyek megismerésének vágya, a természetjárás a 19. század els felének jellemz utazási motivációjává vált. A természetjárás, az Alpok majd a Kárpátok csúcsainak meghódítása a század második felében egyre nagyobb népszerűségnek örvendett, és az európai országokban egymás után sorban alakultak meg a turista-klubok.<sup>5</sup>

3 Harbsmeier, Michael: Az útleírások mint a mentalitástörténet forrásai. In: Korall, 2006. 26. sz. 25–54. old., itt 25. old.

4 Gyömrei Sándor: Az utazási kedv története. Budapest, 1934. 77. old.

5 1862-ben Bécsben megalapították az Oesterreicher Alpenvereint, 1863-ban két klub is létrejött, a svájci Alpenclub Zürichben és a Club Alpino Italiano Torinóban, 6 évvel kés bb 1869-ben Münchenben német természetbarátok hozták létre a Deutscher Alpenvereint.

A 19. század (f leg második felének) gazdasági fellendülése, a technika, a közlekedés fejlődése mindegyike mindegyike segített a utazás lehetőségeit. Egyre több ember tudott egyre több helyre eljutni viszonylag kényelmesen és gyorsan, ami az utazás térbeli kibontakozását és kiszélesedését segítette elő. A hagyományos motivációk mellett megjelent egy új ösztönző erő, a szórakozás, ami a *kedvtelésből*,<sup>6</sup> szabadidőben történő utazás kialakulásához vezetett. Ezeknek az új indíttatású utaknak a végcélja természetesen lehetett a fürdő, város vagy akár a hegyek, a lényege a munkavégzés kényszerétől mentes, *szabad idő* kellemes eltöltése volt. A fürdőre utazás, a turisztika mellett ezekbe az utazásokba kapcsolódott be a század második felében az anyagilag megerősödött polgárság. Nem véletlenül nevezi Gyömrei az 1850–1914 közötti évtizedeket a polgári utazások korának.

Az utazás során szerzett benyomások lejegyzése végigkíséri az utazás történetét. A 18. századi, a 19. század első felében tett utazások során tapasztalatról, élményekről, tájakról, emberekről sokat megtudunk írók, költők alkotásaiból: elég Goethe, Heine vagy Petőfi nevét említenünk. Az utazási irodalom mindegyike fajtája gazdag: dokumentatív, objektívebb jellegű az útleírás, szemben az író szubjektív benyomásainak, gondolatainak nagyobb hangsúlyt adó útirajzzal. Az utazás társadalmi kiszélesedésével és az élmények másokkal történő megosztásának

vágyával az úti beszámolók, úti jegyzetek, naplók száma is megsokszorozódott, és az irodalmi mindegyike faj profanizálódott. Írtak úti jegyzeteket, beszámolókat Magyarországra látogató külföldiek, és külföldre látogató magyarok, melyeket hetilapokban, könyvekben jelentettek meg. Ezek az információkat közlő, élményeket szélesebb olvasó réteggel megosztó úti beszámolók nem bírnak irodalmi értékkel. Szerzőik megismertetik olvasóikat a felkeresett országok, városok, tájak világával, népeivel, szokásaival, beszámolnak kalandjaikról, úti élményeiről. Közlik a pontos útvonalat, ismertetik a közlekedési, elszállásolási, higiénés állapotokat, az időjárási viszonyokat. Szalay Imre képviselő nilusi vadászatáról küldött beszámolóiban még arról is tudósít, hogy Máltán a *Faustot* játszották a színházban, és olyan vihar volt a tengeren, hogy néhányan kiestek az ágyból.<sup>7</sup> Szintén hosszan ecseteli tengeribetegségét úti beszámolójában a Magyar Turista Egyesület Rómába látogató képviselője. Megtudhatjuk még, hogy a római Operában a *Traviata* este 9-kor kezdődött, „ritka szépség kilátás” nyílt Cicero egykori villájából, és egész útja során „mérészkelt melegségnek örvendettek”.<sup>8</sup> Gerando Attilát viszont március 30-án havazás fogadta Konstantinápolyban, ahol esti programként az ordító dervisek tánccát tekintette meg.<sup>9</sup>

Az úti élmények hangulati hátterét, az intímabb mindegyike érzetét a szubjektívítás adja, amikor az utazó már gondolatairól, érzéseiről

6 „Travelling for pleasure” – új típusú utazás, a New English Dictionary említi először az 1811-es kiadásában „tourisme” címszó alatt.

7 Szalay Imre: Nilusi vadászat. In: Magyarország, 1893. december 26. 2. old., 1894. február 5.

3. old.

8 Dr. Környei Ede: Úti benyomások Olaszországból. In: Turisták Lapja, 1892. 1. sz. 344–348. old.

9 Gerando Attila: Úti jegyzetek a szomszéd Keletről. In: Vasárnapi Újság, 1884. 15. sz. 235. old.

r 1 is beszámol. Mindezek az elbeszél személyiségét is megjelenítik. Az úti beszámolókat visszatérő eleme az összehasonlítás a külföldön tapasztaltak és a magyar viszonyok között, ami lehet séget teremt a nemzeti büszkeség fitogtatására éppúgy, mint elmaradottságunk ostorozására. Ez utóbbira számtalan példát találunk Széchenyi István utazásai során írt naplóbejegyzéseiben. Akár a hazai viszonyokkal való megelégedettség, akár a hiányosságok megállapítása felől is a mérleg, a lényeg, hogy az utazás során tapasztaltak, a róluk készült beszámolóban leírtak mindenképpen reflexiók a másságra, és egyben a szerző saját, valamint a hazai viszonyok önreflexiói is. Seltmann Lajos úti beszámolója az informatív, a látványosságokat és az utazás konkrét körülményeit ismeret szinten nagyon eltérnek a korszak hasonló munkáitól, az önreflexió tekintetében viszont messze túllépnek rajtuk.

## A Magyar Zsidó Szemle

Seltmann úti beszámolójának már a publikálás helye is szokatlan, a *Magyar Zsidó Szemle* ugyanis nem az utazási élmények közlésének helye volt.

A lap 1884 januárjában jelent meg először.<sup>10</sup> Bacher Vilmos és Bánóczy József szerkesztők az első számban írt előszavából pontosan ismerjük a folyóirat céljait: a zsidó tudomány magyar nyelvű, közérthető módon való megvalósítását és terjesztését, a hazai és

külföldi zsidó közösségek életének és problémáinak megismertetését az olvasókkal. A folyóiratot indításakor „zilált hitfelekezeti állapotok” jellemezték a zsidóságot, társadalmi állásuk „támadás és ostrom” tárgya volt, folyt a harc a recepcióért, és az asszimiláció is a megoldandó feladatokat gyarapította. Az egyik a keresztény közvélemény meggyőzése arról, hogy zsidó honfitársaik méltók az integrációra, megváltva, évezredek kultúrával rendelkező, erényes, az egész ország javát szolgáló emberek. „A hazai és külföldi tudós hitrokonok adtak itt egymásnak találkozást, hogy megismertessék a keresztény vallás tanainak hirdetésével hitünk belső világát, hogy ott hol ennek szüksége fennforog, a tudomány szövetségével világítsák meg az elítéletet” – áll az Izraeliták Országos Irodájának elnökségétől Seltmann Lajosnak a *Magyar Zsidó Szemle* 1. évfolyam 1. számában írt levélében<sup>11</sup>. A másik feladat az volt, hogy az asszimiláció lelkesedésében akár a hitüket is elhagyóknak alternatívát mutassanak, miként lehet egyszerre zsidónak és jó magyarnak is lenni. „A neológ zsidó sajtó egyik legfőbb igyekezete az volt, hogy ébren tartsa a táborába tartozó zsidók közt a vallásukhoz és közösségükhöz, táplálja bennük zsidóságuk iránti elkötelezettségüket, zsidó öntudatukat.”<sup>12</sup>

A folyóirat rovatainak tartalma tükrözi ezeket a célokat. A kor rangos tudósai publikáltak ismeretterjesztő tudományos cikkeket a zsidó történelemről, vallásról, irodalomról, különrovatban irodalmi alkotások is helyet kap-

10 Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Budapest, 1986. 369. old.

11 Kiemelés az eredeti szövegben! Jelzet: CSML HL A Hódmezővásárhelyi Izraelita Hitközség iratai

XII. 4. 1884.

12 Konrád Miklós: Zsidó jótékonykodás és asszimiláció a századfordulón. In: Történelmi Szemle, 2001. 3–4. sz. 258. old.

tak. A *Szemle* élénk figyelemmel kísérte a zsidók társadalmon belül elfoglalt helyét, és tevékenységét (írni-olvasni tudás felekezeti megoszlása, zsidó kaszinók megnyitása, zsidó kiállítók az 1885-ös országos kiállításon, zsidó jótékonykodás stb.), valamint a recepció ügyét. Az „Értesít ” egyik állandó alrovata a tanügy kérdéseivel foglalkozott, a másik pedig az „Országvilág” híreivel. Ebben a rovatban jelentek meg a külföldi levelek, amelyek az európai, amerikai és palesztinai zsidó közösségek életét tudósítottak. Itt jelent meg Seltmann beszámolója is külföldi útfjáról.

Már az első év végén úgy tnt, hogy a *Magyar Zsidó Szemle* igazolta a hozzá f zött várakozásokat, nemcsak zsidók, hanem „katolikus papnöveldek és református líceumok járatják és tanulmányozzák a *Magyar Zsidó Szemlét*”,<sup>13</sup> így az önmegjelenítésnek, az imázsformálásnak tág tere nyílt. Ez a tény Seltmann úti beszámolójának is más értelmezési tartományt adhat.

## Seltmann Lajos élete és pályája

Seltmann Lajosról, a tudós rabbiról a *Zsidó lexikon* szócikke ad tájékoztatást,<sup>14</sup> magát az embert viszont irodalmi munkái, önéletrajzi visszaemlékezései és egyéb írásai – mint a szóban forgó úti beszámoló –, valamint a temetésén elhangzott nekrológok rajzolják elénk.

Seltmann Lajos 1854. január 17-én született a Heves megyei Tiszanánán szerfárd eredet családban. „[...] a legszomorúbb a világon az a gyermekkor, amelynek nincs napsugara. Ilyen gyermekkort élt a mi kisasszonyunk”<sup>15</sup> – emlékezett vissza az érzékenysége miatt „kisasszonynak” csúfolt Seltmann a gyerekkorára. A család nagy szegénységben élt: apja az alig 50 lelket számláló közösségben volt tanító,<sup>16</sup> anyja, aki kisfia születésekor megbetegedett, nem is nyerte vissza többé teljesen az egészségét. A 12 évesen elárvult kisfiú – szülei kívánságának megfelelő en – a kisvárdai jesiva tanulója lett. Seltmann, aki atyjától megtanult magyarul és németül írni, szorgalmas böcher volt, mégis el kellett hagynia az iskolát. Lakótársainál Mendelssohn, Maimóni munkáit, egy Luther-féle és egy latin *Bibliát*, valamint egy német nyelvtant találtak, így „már a napnál világosabb volt, hogy eretnekekkel állanak szemben” – magyarázta négyük eltávolítását az *Életképekben*.<sup>17</sup>

Kisvárdát elhagyván társaival Pozsonyban, a hagyomány zsidóság fellegvárában folytatta tanulmányait: „A pozsonyi jesibát az ország első jesibájának tekintik. [...] már egy évszázad óta áll fenn, vezetése apáról-fiúra száll át. Mostani vezetője és tanítója unokája a nagy Rabbi Mózes Szófernek, a jesiba megalapítójának.”<sup>18</sup> Itt lett rabbi, de tanulmányait még nem zárta le, Bécsbe, majd Berlinbe utazott, hogy világi ismereteket is szerezzen.

13 CSML HL A Hódmez vásárhelyi Izraelita Hitközség iratai XII. 4. 1884.

14 Ujvári Péter (szerk.): *Magyar zsidó lexikon*. Budapest, 1929. 783. old.

15 Seltmann Lajos: *Életképek*. In: *Az Izraelita Magyar*

Irodalmi Társulat (IMIT) Évkönyve, 1895. 270. old.

16 Uo. 270. old.

17 Uo. 298. old.

18 Uo. 299. old.



*178. Seltmann Lajos főrabbi*

Seltmann Lajos f rabbi  
Hódmez vásárhelyi Levéltár tulajdona

Élete következtében állomása Szeged, ahová 1878-ban került rabbihelyettesnek. „Áll még az árvízlátta, szerény Kálvária-utcai hajlék, amely 8 hónapig rejtette fiatal boldogságát”<sup>19</sup> – idézte Dr. L. w. Immanuel, a szegedi f. rabbi Seltmann Lajos temetésén 1932-ben a pályakezdés első hónapjait, melyet fia búcsúszavai egészítettek ki egy mondattöredéssel: „csak rövid ideig tartott boldogsága, ismét kísértetek sora támadt rá”.<sup>20</sup> Az egyik csapás az árvíz volt, mely elűzte a Hódmezővásárhelyre menekült, a másik pedig – amit éppen úti beszámolójából tudunk meg –, hogy elvesztette fiatal feleségét.

Az 1868-as kongresszus után a neológia felé orientálódó hódmezővásárhelyi hitközség ekkor már egy éve keresett rabbit, de Seltmann Lajos 1879. március 22-én elmondott vendégszónoklata után azonnal döntöttek. Beszéde mindenkit magával ragadott: „eljött egy fiatal ember, mondott egy beszédet s megválasztották, de nem: kikiáltották egyhangúlag papnak!”<sup>21</sup> Székfoglaló beszédével megnyerte magának a városi értelmiség jó részét is:

„[...] tény, hogy olyan fennkölt szellem és elfogultságtól annyira ment egyházi beszédet ritkán lehet hallani, milyen Seltmann úr beköszönt je volt. Ott voltunk személyesen, ott volt

városunk közönségének felekezeti külömbiség nélkül egy igen tekintélyes része. S mindnyájan a legnagyobb elismeréssel, s t. több! igaz lelkesültséggel hallgattuk végig az ifjú, mívelt lelkű, magyar érzelmű rabbi szónoklatát”<sup>22</sup>

Seltmann 1932-ig tartó pályafutásában az első másfél évtized társadalmi közérzetének hátterét a zsidóság szempontjából három lényeges tényező adta meg: a zsidóságon belüli ellentétek, az asszimiláció lehetőségei és következményei, valamint a recepcióért folytatott küzdelem.

Nyugvópontra jutottak, de nem szüntek meg az indulatok a hitközségeket, családokat megosztó, Jakov Katz kifejezésével élve, „végzetes szakadás” után, aminek eredményeként az amúgy is heterogén zsidóságon belül három csoport jött létre.<sup>23</sup> Az önmagában sem egységes, az újításoknak makacsul és sokszor indulattal ellenálló, identitásukat csak a Tórában, a Sulhan Arúhban, a Talmudban kereső, nyelvileg is elkülönült, mindent újítást gyanakvással, ellenállással fogadó, az asszimilációra kevésbé<sup>24</sup> vagy egyáltalán nem hajlandó ortodoxia, mely mind a hitközségek számát, mind létszámukat tekintve a többséget alkotta. „1880-ban például a közel 625 000 fős zsidóság több mint 56 százaléka tartozott közéjük, ide szá-

19 Dr. L. w. Immanuel, szegedi f. rabbi beszéde. In: Seltmann Lajos f. rabbi emlékezete. Kiadja a Hódmezővásárhelyi Izraelita Hitközség, 1932. 32. old.

20 Uo. 25. old.

21 Dr. Silberstein Adolf: Hódmezővásárhelyi zsidók. A Hódmezővásárhelyi Izraelita Hitközség kiadása, 1943. Reprint kiadás, 2004. 124. old.

22 Megjelent a Vásárhelyi Közlönyben. Idézi Silberstein: i. m. 124. old. Az idézetekben megtartottam az eredeti írásmódot.

23 Katz, Jakov: Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1999. 253–266. és 287–295. old.

24 Az ortodoxia egy részét nem állt távol a magyar nemzeti gondolat és a hagyományosság összeegyeztetésének elképzelése. Ennek demonstrálására volt a magyar nyelvű folyóirat, a Magyar Zsidó megjelentetése 1867-től. Vö. Katzburg: Fejezetek az újkori zsidó történelemből I, i. m. 83. old.

mítva a magukat szefárdnak mondó, valójában hászid közösségeket is.”<sup>25</sup> A második csoportot a 38,2 százalékot képviselő neológok alkották, és mindkettőt elhatárolta magát egy mindössze 5,7 százalékos kis csoport, a status quo ante.

Az emancipált zsidóságnak a neológia teremtette meg az integráció lehetőségét. „[...] az integráció folyamatának akkoriban [...] a kulturális homogenizálódást elősegítő asszimiláció felelt meg” – írja Gyáni Gábor.<sup>26</sup> Az asszimiláció automatikus követelménye a magyar nyelvéség és a magyar kultúra felvállalása volt. Az asszimilálódott zsidók én- és öntudatának alapját már nem csak a vallási kötések adta, hanem egy másik, nagyobb közösséghez, a magyarsághoz való tartozás érzése és vállalása is. „A zsidó identitáskonstrukciók valódi bonyolultsága, nevezetesen, hogy esszenciális egyértelműségek helyett a hibriditás és a fragmentáltság volt a jellemzőjük.”<sup>27</sup> Az asszimiláció és integráció lehetősége nemcsak az identitás újragondolásával járt együtt, hanem az önreprezentációval és a zsidók a keresztény társadalommal való elfogadtatásával is. Ez a fellángoló antiszemita mozgalmak során nyert különös jelentéset.

Az 1867:XVII. tc. biztosította a zsidók személy szerinti jogegyenlőségét, de nem jelentette a zsidó vallás egyenjogúsítását a

többi felekezettel. A neológok, liberálisok recepcióért folytatott harca, melynek lényegét leegyszerűsítve abban látták, „hogy végre megszűnjék a zsidó vallás tiszta vallás lenni” az 1895. XLII. tc.-ben végződött, amely az izraelita vallást bevett vallásnak minősítette.

Ebben a gyors iramban változó, ellentmondásoktól sem mentes világban a hódmezővásárhelyi hitközség számára bebizonyosodott, hogy Seltmann Lajos megválasztása jó döntésnek bizonyult. A kisvárdai, majd a pozsonyi jesivában folytatott tanulmányok biztosítékot jelentettek az ortodoxok számára, hogy rabbijuk valóban mély talmudi tudással rendelkezik, a neológok pedig, akik elvárták a rabbittól, hogy világi műveltséggel is rendelkezzen, legyen képes a közösség lelki-szellemi irányítására és külső képviseletére,<sup>28</sup> szintén elégedettek lehetnek magyar és német nyelven egyaránt lenni. Götz en prédikáló, mély műveltség, a hitközséget a legrangosabb eseményeken, akár Ferenc József szegedi látogatásakor rendezett ünnepeken és bálon is képviselni tudó rabbijukkal.<sup>29</sup> Tudásához mély erkölcsiség és elkötelezettség is járult. Az *Életképek*ben kifejti nézetét a rabbi hivatásról, melyet egész életében követni igyekezett. „A rabbinak tehát, amennyire csak lehetséges, meg kell valósítania úgy az erkölcsi és vallási,

25 Fejtő Ferenc: Magyar zsidóság. Budapest, 2000. 90. old.

26 Gyáni Gábor: Identitás versus imázs: asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság életében. In: „Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket.” Tanulmányok a zsidó történelemirásról. Budapest, Universitas Kiadó – Judaica Alapítvány, 2005 (= Mörjja könyvek 4). 42–59. old., itt 48. old.

27 Uo. 51. old.

28 Nathaniel Katzburg: Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon. Budapest, MTA Judaisztika Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 1999. 100. old.

29 Ld. Szeged város törvényhatóságának bálai meghívója, és a szegedi izraelita hitközség előljárási eljárásának levele. CSML HL, a Hódmezővásárhelyi Izraelita Hitközség iratai XII. 4. 1883.

mint a tudományos ideált, hogy benne lássák és tiszteljék a m veltek önnön példájukat, a tudni vágyók a kor tudományos szellemét l áthatott ember típusát.”<sup>30</sup> Nagyon sokat tett a tudás, a m veltség terjesztéséért, szívügye volt az oktatást. Évtizedeken át sokszor heti 24 órában tanított.

A források tanúsága szerint Seltmann békét keres és békét teremteni képes lelkületével a belviszályokat elsimította, egységet kovácsolt a hitközségben, „soha meg nem zavart harmóniában” munkálkodott a felekezeti békén és a város kulturális felemelkedésén. Részt vett az ország zsidó kulturális életében, a *Magyar Zsidó Szemle* els munkatársai közé tartozott, életrajzi ihletés írásai, melyekben a jesivák világát mutatta be szinteséggel és nagy szeretettel, az Izraeli Magyar Irodalmi Társulat kiadványaiban jelentek meg. Publikációival, tudományos munkásságával a hitközség hírnevét öregbítette: „rabbiságának évtizedei a zsidó hitközség aranykoraként értékelhet k”.<sup>31</sup>

## Az utazás

Seltmann megrendít szinteséggel tárja olvasói elé két hónapig tartó útjának okát. Fia tal feleségének elvesztése felett érzett fájdalomra készítette arra, hogy kicsi fiát otthon hagyva felejtést találjon: „sz nek találtam

magam körül a világot, mint a sebzett vad, ellenállhatatlan vágyat éreztem, mintegy magamból kikelve, rohanni tova”.<sup>32</sup> Bár a hosszú és tartalmas utat Dr. L w Immánuel Seltmann temetésén elmondott búcsúbeszédében tanulmányútként említette meg, maga az intellektuális feltöltés és mellett egy sokkal prózaibb célt is megnevezett: „mindig hallottam, hogy utazások alkalmával nem csak sokat tanulhat az ember, hanem sok szórakozást is talál, s én szintén bevallom, hogy f leg ez utóbbi vonzott a messze távolba”.<sup>33</sup> Bármelyik célt fogadjuk is el, a tanulmányutat vagy a „travelling for pleasure” új divatját, utazása mindenképpen beleillik a kor utazási szokásaiba. Az úti beszámolóból megtudjuk, hogy a két hónap alatt ideje és helye volt szórakozásnak éppúgy, mint az intellektuális feltöltésnek, bár maga vicceltve az el z t hangsúlyozta, amikor alkalmazta saját magára a turistáról vallott közkelet nézetet:

„Mikor hazulról elmentem, er sen föltettem magamban, hogy turista és csakis turista leszek, olyan igazi, és magyarán mondva, t röl metszett, divatos turista, a ki a hegyek bérceit a távolból, a templomokat s egyéb építészeti remekeket csak kívülr l szemlélgeti: de annál pontosabb és szorgalmasabb tanulmányozója a vendégl k legben-

30 Seltmann Lajos: Életképek 181–182. old. In: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1896. 177–208. old.

31 Szigeti János: Az izraelita felekezet. In: (Szabó

Ferenc f szerk.): Hódmez vásárhely története.

II. köt. Hódmez vásárhely, 1993. 703. old.

32 Seltmann: Külföldi utamból, 1884. 584. old.

33 Uo.

s bb rejtekeiben el fordul összes mozzanatoknak.”<sup>34</sup>

Seltmann úti beszámolóinak els , csekély információt közl szintje a következ kben foglalható össze. 1883 júliusában indult két-hónapos utazására. Az útvonalat nagyjából ismerjük, de valamennyi állomását vagy az egyes tartózkodási id ket nem. Salzkammergut – München – Lipcse – Berlin – Hamburg útvonalon Londonba látogatott, ami f úti célja volt. Visszafelé Rotterdam – Hága – Amszterdam – Hannover érintésével tért haza, de hogy Hannover t milyen útvonalat választott, arról nem tudunk.

Programjait is csak töredékesen ismerjük. A divatnak megfelel turista volt az Alpokban, csónakázott a salzkammerguti tavakon, csodálta a hegyek fenségességét, túrázott. A kor másik nagy divatjának megfelelő en felkereste az útvonalán lév vagy ahhoz közel es gyógyfürd ket. Járt Bad Reichenhallban, Angliából hazatér ben kitért t tett Hágából Scheveningenbe.

Bad Reichenhall fürd életér t nem tudunk meg sokat beszámolójából, csak a zsidó vendégekör t ír: nagy érdekl dést mutat a sok, egymást óvatosan kerülni iparkodó ortodox és „eretnek” tudós vendég iránt. Rosszallóan említi viszont – „a számos és gazdag zsidó fürd vendégek gyalázatára” –, hogy a zsinagógának és vendégl nek egy és ugyanazon helyiség ad otthont.

Scheveningenbe, a világhír tengeri fürd helyre inkább a kíváncsiság vitte el, mint a valódi pihenési szándék: „tisztességgel unatkoztam” foglalta össze tömören élményeit. Nagy öröme viszont a fürd névsorban egy magyar „kartárs” nevére bukkant. Fel is kereste a Borsod megyei katolikus lelkészt, „magyar szót hallani”, aki szíves-el zékenységgel fogadta t, „amilyen csaknem minden magyar papnál jellemz vonás szokott lenni”.

Városi programjainak leírásai még ennél is sz kösebbek. Feltételezhetjük, hogy felkereste a legfontosabb nevezetességeket, mert többször is utal rá, hogy Bädekkelrel, útikönyvvel a kezében járta a városokat, ismerkedett a látnivalókkal. A nevezetességek említése is csak arra szolgál, hogy módja legyen egy aktuális hazai problémára utalni, vagy számára fontos témákról szólni: Londonban a Kleopátra t je kapcsán az antiszemitizmus eredete jutott eszébe, ami „nem a népb t indult ki, hanem felül t csapott le”,<sup>35</sup> vagy az els vasárnapi iskolát létrehozó nyomdász, Raikes szobra kapcsán Josua ben Gámala, az ókori iskolarendszer kialakítójának tevékenységét ismertette meg olvasóival.<sup>36</sup> Konkrét kiállításlátogatást kétszer említ: Berlinben a panoptikumot és Londonban egy egészségügyi kiállítás megtekintését emelte ki. Míg az utóbbival kapcsolatban csak a tényt közölte, az el z vel, más ok miatt ugyan, de részletesebben foglalkozik.

Lényegesen többet ír a tanulmányút jelleget adó programjairól: iskolákat, árvaházakat, aggok házát, kórházakat keresett fel

34 Seltmann: Külföldi utamból, i. h., 1885. 2. sz. 129. old. Továbbiakban csak Seltmann, évszám, oldalszám.

35 Uo. 125. old.

36 Uo. 127. old.

Londonban, Hollandiában, és természetesen minden nagyobb városban a zsidó negyedeket. Itteni tapasztalatairól részletesen beszámol, hol elismerően, hol kritikus hangot megütve, de a legtöbbször utalást téve a hazai viszonyokra.

Utazása során Seltmann sok időt fordított a tudós körökkel, rabbikkal való kapcsolatok kialakítására, meglévőket felújítására, ápolására. Felkereste „hírveses földinket”, a bajai születésű, 1871 óta Münchenben élő Joseph Perles főrabbi, Berlinben régi kedves, nagy tudású, „az ortodoxoknak neológ, a neológoknak ortodox” tanárát látogatta meg. Itt egy váratlan kedves meglepetés is érte. Sétája közben egy idegen úr néven nevezve megszólította őt az utcán. Kiderült, hogy az ismeretlen nem más, mint egykori barátja a kisvárdai jesivából, akivel négy éven át együtt koplalt és tanult. Az egykori éhezdiákból a porosz királyi opera világhírnékesese lett. A látogatásáról így számol be:

„Elmentünk a lakására s még csak ott győztem meg arról, hogy ez a koldusdiák mivé lett Berlinben. Dolgozószobája pazar fényvel van berendezve, a legszebb antik stíliú bútorzattal: mahagoni szekrényekben minden korszak világirodalmának legválogatottabb termékei ragyogó díszkötésekben, míg egy rejtett falszekrény polczain drága csemegelikörök s borok állnak.”<sup>37</sup>

Barátja életútjában igazolva látja a közkeletmondást, hogy „egy bócherből minden lehet”.

37 Seltmann 1884. 8. sz. 596. old.

38 Seltmann 1885. 2. sz. 119–130. old., itt 122. old.

Említi még Fejt Ferenc: Magyar zsidóság, i. m. 86.

A nagyobb városokban, Londonban, Amszterdamban is találkozott a legjelentősebb rabbikkal, függetlenül attól, hogy az ortodox, a neológ vagy a szefárd irányzathoz tartoztak. Londonban többször is tiszteletét tette a nagy nemzetközi tekintélynek örvendő Adler Náthán főrabbinál: „a londoni főrabbi magyar orthodox körökben is nagy czaddiknak tartják: azt is tudom, hogy bizonyos vallásos ügyben Magyarország legkitűnőbb orthodox rabbijai Adler úrhoz fordultak”<sup>38</sup> – utal az ortodoxok és a neológok között az 1868–69-es nagygyűlésen kidolgozott szervezeti szabályzat körül kirobbant nyílt ellenségeskedésre. Az ortodoxok nagy példaképe ugyancsak megdöbbenette Seltmann. „Képzeljétek csak, a nagybritanniai országos rabbinak nincs péésze, de még csak szakálla sincs! Ez a nagy talmud zsidó, a 84 éves agg egészen simára beretválkozva jár!”<sup>39</sup> Nem kétséges, hogy kinek szól ez a felkiáltás, mindenki értette. Mint ahogy elbeszélése folytatását is.

„Adler úr sem a szó magyar értelmében vett rabbi, hanem egy magas rangú államtisztviselő [...]. Londonban a kultuszminiszter a zsidó ügyekre nézve nem tanakodik valami zsidó nagykereskedővel, vagy nagybirtokossal, hanem az államnak van országos főrabbi, ezt fölruházta az őt megillető méltósággal és jogokkal, valamint az ezekkel járó kötelességekkel és felelősséggel is. Ezen országos főrabbinak kötelessége az összes zsidó ügyekben véleményes jelentést terjeszteni a kultuszminiszter felé.”

old.

39 Seltmann 1885. 2. sz. 122. old.

Világi ismeretségeket is köt, Berlinben, Londonban, Amszterdamban belülről ismeri meg az ottani zsidó családok életét. Egy gazdag amszterdami családnál a döbbenet tiltakozó Seltmannak Magyarországról „kannibáli kegyetlenséggel” elzött, az osztrák–magyar követségen leinformált, menekült zsidókat mutattak be. „Magas, izmos, széles vállú, körülbelül 40-50 éves férfi mellett egy szintén izmos, de bamba külsejű, mintegy 15-16 éves fiút láttam” – emlékezik. Az idősebbet Scharf Józsefnek, a fiatalabbat Scharf Móricznak hívták.<sup>40</sup> Szenvedélyes szavakkal utasította vissza, hogy megossa bárkivel is, amit a gyémántcsiszolónak tanuló fiú mondott neki: „azt én töltem soha, de soha sem halljátok meg. Némuljon meg nyelvem örökre, ha abból valaha csak egy hangocskát is kiejtene! Nem! Nem! Elvele, el azzal a nagy fekete könyvvel, ássátok azt jó mélyre, be a föld gyomrába.”<sup>41</sup> Tiszaeszlár híre útja során sok keserűséget okozott neki.

Adós marad Seltmann az utazás körülményeinek, infrastruktúrájának ismertetésével, erről jószerevével semmit nem tudunk meg. Azt viszont igen, hogy útjának végkövetkeztetése legalábbis kétséges. Hasonlóan ifjú kollégáinak nem javasolná, hogy útra keljenek. „[...] egész évi jövedelmeidet a vaspályák és vendéglők kasszái nyelték el, élvezetet és szórakozást pedig szintén nem sokat találtatok” – indokolja véleményét.<sup>42</sup>

## Tapasztalatok

Seltmann beszámolóinak terjedelmében leghosszabb, a publikálás célját tekintve legfontosabb részét alkotják az út során szerzett benyomásai, tapasztalatai. Önmagában már az is érdekes, hogy *mit* tartott közlésre méltónak észrevételeiből, ennél még tovább mutat az interpretáció módja, megközelítési szempontjai, a szemüveg, amin keresztül az utazó látott. Sietve ki kell jelteni: a beszámolóban egy mélyen zsidó és mélyen magyar utazó élményei jelennek meg, kettős tehát az értékelés látószöge. A cikksorozatban nemcsak az elbeszélő mélyen humánus személyisége rajzolódik ki, hanem a közzétett történetek, a belülről levont következtetések reflektálnak a korszak hazai viszonyaira: a zsidóság és a többségi társadalom kapcsolataira, a zsidóságon belüli megosztottság kínos kérdéseire, külföldi példákkal bizonyítva az ellentmondások feloldásának lehetőségét. Az asszimiláció elvont fogalomból a mindennapok gyakorlatában jelenik meg, hol burkolt, hol a sértés határát súroló kritikát kísérel példamutatási céllal. A külföldi tapasztalatok ismertetésével Seltmann a magyar zsidó identitás problémakörének újragondolására akarja készíteni olvasóit.

Az utazás során szerzett élményei, barátnál, ismerősöknél tett látogatásai alkalomával meg kell élnie azt is, hogy hazájáról milyen kép él a külföldi közvéleményben.

Seltmann olvasóival megosztani szándékozott élményei néhány jól körülhatárolható téma köré csoportosíthatók. A választás feltehetően nem a véletlen műve volt.

*A Magyar Zsidó Szemle* „Országvilág” rovatának cikkei jelzik a magyar zsidók ér-

40 Seltmann 1885. 6. sz. 394. old.

41 Uo. 395. old.

42 Seltmann 1885. 2. sz. 130. old.

dekl. dését a külföldön él hitsorsosaik élete iránt. Levelek sora foglalkozik amerikai, orosz, olasz zsidók életének örömeivel, de jobbra bánataival. Seltmann úti beszámolójában csak a hollandiai zsidóknak, a rotterdami és az amszterdami gettónak szentelt részletesebb figyelmet. A tapasztaltak mélyen megrázzák t, de szépítés nélkül vall benyomásairól. „Rotterdamban minden lépten-nyomon rendkívül sok zsidó koldust találtam. [...] ezen naplopó cs cseléknak a város hatóságától van engedélyök utált él sdi üzletükre, az idegenek vezetésére.”<sup>43</sup> Helybeli kísér je segíti t a látottak értelmezésében. A koldusok egy része valóban csak álkoldus, akik közül sokan egyáltalán nem nincstelenek, akad köztük tehát s háztulajdonos, sok titkos rend r, akiknek szolgálatait még a londoni rend rség is igénybe veszi. Ez utóbbi azért elterjedt foglalkozás a zsidók között, mert az „alsóbb néposztályok közül k beszélnek több nyelvet”, hangzott a hihe-t magyarázat. Mindez alapvet en nem változtatott azon a tényen, hogy a rotterdami zsidók között nagyon sok a szegény, de ennek ellenére öt iskolát m ködtetnek, ebb l kett t kifejezetten a nincstelen családból származó gyerekeknek. 1300 tanuló 28 tanító oktat. Az oktatásra, nevelésre olyan nagy súlyt fektet Seltmann negatív véleményét még ez sem enyhítette.

Amszterdamban még rosszabb volt a helyzet. Kedves ismer se, a gazdag L. úr meginvitálta t – nagy csodálkozására egy szombati napon – a börzére. Kiderült, hogy a meghívás nem a királyi palotával szemben álló épületbe, tehát a valódi börzére szólt,

hanem a Joodenbreetstraat mellékutcáiba, a zsidó negyedbe. A hatás döbbenetes volt:

„az amsterdami zsidó népéletnek eme páratlan jelenetér l, melyt l Vörösmartynkkal szólva: »ember s emberev állat fut s tótágast áll a természet«. Valóban egy Hogart ecsetéhez méltó képe a legrútabb rútsvának. A frankfurti »Lange Gasse«, a hamburgi »Marienstrasse« és a londoni »Petticoat Lane« együtt véve sem versenyezhetnek az amsterdami zsidó börzével.”<sup>44</sup>

Hogy Seltmann nem túlzott, megrendülésének valóban oka volt (és hogy sok változás hét évvel kés bb sem volt észlelhet ), igazolja a *Zsidó Híradó* tárcarovatában megjelent cikk ismeretlen szerz jének Andersen meséjét idéz tapasztalata:

„rongyokba burkolt, siralmasan piszkos kis leány ugrott elénk és egy skatulya gyufával kínált meg minket. »Een centje mijn heertje! Een centje, mijn heertje! Holnap szombat van, majd nem lesz szabad árulnom!« [...] Az alig öt éves kis lány kénytelen volt az óriási város utczatömkelegében néhány centet összekoldulni, hogy fáradt tagjait szüleinek nyirkos odujában, peshedt rongyokon pihenésre kinyújthassa.”<sup>45</sup>

Bátor tett volt Seltmanntól, hogy ilyen szintén tárta olvasói elé – mint sietve kiemelni, csak e két városban megélt – a szélesebb zsidó rétegekkel kapcsolatos negatív tapasztalatait. Cikksorozatának ki nem mondott, de a sorok közül kiolvasható célja volt, hogy a zsidóságot kedvez színben tüntesse fel: ez a két eset erre a legkevésbé sem volt alkalmas.

43 Seltmann 1885. 4. sz. 242. old.

44 Seltmann 1885. 6. sz. 384. old.

45 Uo.

A rotterdami és amszterdami példák alapján könnyen lehetett asszociálni a magyar vidék zsidóságának nyomorúságára. Azáltal, hogy ezt a világot is bemutatta, megteremtette a hatás közömbösítésének a lehetőséget, amit nyomban meg is tett. Sietve jelenti ki, aki a börszér I ítéli meg a zsidót, az téved. Ezeknek a nyomorúságos életkörülményeknek van egy másik arca is, az ünnep emelkedettsége:

„A sötét, zúguczaszter ghetto ezer gyertya fényében, ezer meg ezer boldog lakos arczának ragyogásában pompáz. Mint közönséges és fel sem tűn természetes dolog, de egyszersmind titkoszer és gyönyörteljes kinyiltakoztatásképpen vonult be a szombat a szívekbe és a lakásokba s azonnal eloszlott minden homályt, elriasztotta a hétköznapi vesztéséget.”<sup>46</sup>

A szegény zsidókról lenézett foglalkozás miatt kialakult társadalmilag kedvezőtlen képnek is megtalálja az ellensúlyát az ünnep privát szférájában:

„akármilyen, vagy akármilyen volt volna is az egész héten át, pénteken este ismét emberi méltóságának tudatára ébred, a szombat kezdetével többé nem a piszkos, rongyszéd zsidó, hanem férj és atya”.<sup>47</sup>

Józan élet, családját szeret, gondoskodó atya. Ezek a sorok elsősorban nem a „lángbuzgalmú zsidóirtó hűsnek” szólnak, nem az antiszemitáknak, akik aligha forgatták a *Magyar Zsidó Szemlét*. E két tapasztalat szinte és kendetlenül megosztása a nyilvánossággal sokkal inkább a többségi társada-

lom mivelt, nyitott rétegeinek íródott, akiknek a véleménye formálható. „Ha te mindezt úgy látnád, amint én láttam, hibáinkat, gyöngegségeinket, alkalmasint kíméletesebben bírálnád meg” – áll a beszámolóban.<sup>48</sup> És mást is meglátna: a családseretetet, a gyerekek gondos nevelését, az emberi méltóságot. Ez a két élmény közlése a zsidók társadalmi elfogadtatása irányába történő apró kis lépésnek tekinthető: arra akarja ráirányítani a figyelmet, hogy a zsidó lét némely eltagadhatatlan negatív látszata mögött olyan értékek, emberi kvalitás, méltóság jelennek, amelyek elfogadásukat és befogadásukat a társadalomba lehet végezni. Seltmann nagyon pontosan érzi ennek az érzékeny folyamatnak a pszichológiáját is. Nem várhat megbecsülést az, akinek nincs önbecsülése. „Saját magunknak kell magunkban az embert, a zsidót becsülni tudnunk, csak akkor várhatjuk, hogy másoknál mint emberek és mint zsidók érdemelt becsülésre találunk.”<sup>49</sup> Itt Seltmann egy rendkívül érzékeny pontot érintett: a zsidó mint zsidó önbecsülését. Kegyetlen pontossággal fogalmazza meg mondanivalóját és nevezi meg, hogy kikre gondol:

„Fájdalom, éppen az minálunk a legsajnosabb dolog, hogy bennünk magyar zsidókban az öntudatos becséretnek még csak árnyéka is alig van meg. A körülöttünk uralkodó szellem pontosabb megfigyelése mélyen meggyökerezett bennem azon meggyőződés, hogy a mi antisemitáink, a zsidó antisemiták, sokkal többet ártnak nekünk, mint akár Istóczy, akár Verhovay. A mi ügyvéde-

46 Uo.

47 Seltmann 1885. 6. sz. 385. old.

48 Uo.

49 Seltmann 1885. 2. sz. 124. old.

ink, orvosaink, mérnökeink, tanáraink s általában m velt hitsorsosaink vagy mindazok, kik magokat m velteknek tartják, elhanyagolnak, megvetnek, kigúnyolnak mindent, ami zsidó. Miként tarthatna hát a zsidóság igényt méltatásra, ha saját hívei is folyamatosan lealacsonyítják?”<sup>50</sup>

Az asszimiláció ilyen vallást és hagyományt megtagadó formája ellen küzdött Seltmann a *Magyar Zsidó Szemle* többi munkatársával egyetemben. Számukra az egyetlen járható utat a jó zsidóként jó magyarrá válás jelentette. A pillanatnyi helyzet azonban mást mutatott. Keser en beszélt err l Berlinben volt jesiva társának: hiába az országnak hírnevet, dics séget hozó zsidó, befogadási készségr l jóformán nem lehet beszélni. A gyakorlat azt mutatja, hogy a magasabb társadalmi állásért, a karrierért az asszimiláció legteljesebb fokára kell eljutni, a hit elhagyására:

„Tudod, hogy a budapesti egyetemen még egyetlenegy zsidó rendes tanár sincs? S mi több: kikeresztelkedett zsidók nyernek tanszéket. Tudod te azt, hogy pályázó zsidó tanár s egyéb jelölteknek nyíltan adják értésükre, hogy a kért állásba az út csak a katolikus egyházon át vezet?”<sup>51</sup>

Egyel re csak a vágy él: jó zsidóként, jó magyarként élni, és tehetség szerint szerint érvényesülni. Ahogy az angliai példák kapcsán erre is gondolhatunk.

Mint Seltmann többször kiemelte, utazása során mindig felkereste „kartársait”, akiket keresztül széleskör ismeretségre és sok információra tett szert hitközségek életér l,

egyes emberekr l. El bbiekkel kapcsolatban a hitélet érdekelte t különösen, utóbbival pedig az asszimiláció és vallásosságuk kapcsolata.

Amikor a hitélet r l beszél, a hagyományh ség és újítás viszonya foglalkoztatja leginkább. F gondolata, hogy a szigorúan konzervatív vallásosság nem feltétlenül kizárója a világi m veltségnek. Amint például az amszterdami „kartársainál” tapasztalta: „szigorúan konzervatív irányt követnek, amit hogy ez Amsterdamban másképp nem is gondolható, de mindannak daczára, nemcsak alapos tudományú theologusok, hanem sokoldalú m veltség férfiak és kitün egyházi szónokok is”.<sup>52</sup> Ráadásul – a spanyol zsinagóga kivételével – holland nyelven szónokolnak: miért ne lehetne ezt magyarul tenni Máramaroson vagy Pozsonyban? – teszi fel a kérdést Seltmann.

Még éleesebben vet dik fel a hagyományörzés, vallási köt dés és asszimiláció összeegyeztethet sége az egyes életutakban, életvezetésekben. Példák hosszú sorát említi a kett teljes harmóniájára. A beilleszkedés, az asszimiláció, de legalábbis az arra való készség egyik fokmér je Seltmannál a világi m veltség birtoklása. „A hágai zsidók szigorúan vallásosak, összes intézeteik szorosan konzervatív szellemben vannak vezetve. De ezen zsidók egyszersmind m velt emberek.”<sup>53</sup> Londonban a „mélyen vallásos P. Úr” olyan szigorúan tartja az ünnepet, hogy szombaton nem hogy semmi üzletet nem köt, de még csak nem is beszél róla. P. úr példájával Seltmann kétfelé utalt:

50 Uo.

51 Seltmann 1884. 8. sz. 598. old.

52 Seltmann 1885. 6. sz. 382. old.

53 Seltmann 1885. 4. sz. 424. old.

„Szívem összeszorult, minden ez angol szemlélésébe elmerülve a hazámra gondoltam. Hol található az ember széles Magyarországon oly gazdag, mint a zsidó, a ki csak félig is annyira vallásos volna, mint ez az angol? De hol volna található nálunk oly szigorúan orthodox zsidó, a ki alaposan a veltségre nézve ezzel az angollal mérkőzhetnék? A mi jámbor hitsorsosaink – fájdalom – legnagyobb részt az a bárdolatlanság posványában tespednek, mint veltebbjeinken pedig alig van még egyéb zsidó, mint az orr [...]”<sup>54</sup>

Az angol esetek másra tanítanak. A világi karrier és az öntudatosan vállalat aktív vallási elkötelezettség példáit a legmagasabb körökben idézi a beszámolóban. A szombaton még egy jegyzet könyvet sem aláíró Sir George Jessel, Selmann látogatása előtt egy évvel elhunyt okiratára, az országos bírói méltóság második fokán állt, elvállalta az Anglo-Jewish Association másodelnöki tisztét, Rothschild N. M. tagja a lordok házában, és ugyanakkor talmud-tóra-gabbái volt. A hit megtartása, a hitközséggel szembeni kötelezettségek vállalása és a társadalmi beilleszkedés vagy akár a legfényesebb karrier befutása nem mondanak egymásnak ellent, nem jelentik az egyik vagy másik út kizárólagosságát. A hazai gyakorlat ezzel szemben ezt mutatja:

„Ha nálunk, Magyarországon, egyik-másik hitsorsosunk a maga lakhelyén városi képviselővé válik – a mi ugyan elég ritkán szokott megtörténni – már akkor méltóságával majd-

nem összeegyeztethetetlen dolognak tekintik, hogy hitközségében valamely tiszteletbeli hivatalt elfogadjon.”<sup>55</sup>

Nyílt és kemény Selmann itthonra szóló kritikája, amikor a zsidók által oly sokra tartott jótékonykodásról ír (és amit gyakran maga is tesz). Önvallomása szerint számára egy közösség megítélésének mércéje, hogy miként gondoskodik a gyerekekről és a szegényekről. A jótékonykodás vallási parancsán túl ebben személyes sorsa is tükröződhet: a korai árvaság, a kis kamasztól kezdve az éhhalál szélére sodró nélkülözés. Nincs útjának olyan állomása, ahol ne sorolná hosszasan, hogy ki, mikor, mennyit fordított a rászorultak támogatására, vagy ne éreznék ki a sorok mögül helytelenítését ennek elmaradása esetén, mint azt a reicheichenhalli zsinagóga-étterem kapcsán láttuk. A hamburgi zsidók gazdagok, és

„gazdagságukat éppoly kevésbé rejtik véka alá, mint hitsorsosaik ott a budapesti Sugárúton. Hanem egyben határozottan elítélik magyar testvéreiket: hogy nem csak pompás palotákra és fényes fogatokra, hanem jótékony célokra is inkább és nagyobb mennyiségben kerül náluk egy kis aprópénz. Így például Nordheim Márk úr, a német hitközség elnöke, csak nemrégiben ajándékozott 200.000 márkát a hitközségnek, oly végben, hogy egy újabb községi leányiskolát emeltessen. [...] Edward E. úr 150.000 márkát adományozott saját hitközségének öregek menhelyére, kikötve, hogy az intézetet szorosan rituális rendszabályok alapján kell vezetni.”

54 Selmann 1885. 2. sz. 123. old.

55 Uo.

Egy másik b kez adakozó 300 000 márkát szánt az árvaház b vítésére. „[...] Egy rövid év lefolyása alatt csupán három emberbarát félmilliónál többet áldozott jótékony czélokra! És ezen urak nem lovagok, vagy bárók, egyszer zsidók, de német zsidók, olyanok, kik kártya-, bor-, vadászat – több effélér l semmit sem tudnak.”<sup>56</sup> Seltmann kritikája nagyon éles: nemcsak a magyar zsidók adományainak volumenét illet en, (aminek megítélése kétségkívül szubjektív), sokkal inkább az asszimiláció bizonyos jelenségei, mint a vagyon magamutogatása vagy bizonyos életstílus majmolása váltották ki er teljes nemtetszését. Azt a folyamatot észlelte, amit Ger András így fogalmazott meg: a zsidóság egy része „nemcsak politikailag kötelezte el magát a magyarság mellett, nemcsak nyelvilag magyarosodott el, hanem szokásrendszerében, életvitelében, szabályrendszerében is egyre jobban idomult a magyarsághoz. A zsidó polgár is magyar úr akart lenni, s a díszmagyar elérése nem kényelmetlen kényszer, hanem kívánt cél lett a számára.”<sup>57</sup>

Az egyik londoni zsidó iskola b vítésére Rothschild kezdett gy jteni, egyedül 10 000 fontsterlinget ajánlva fel: „Mit mondanak ehhez a mi zsidó nagyságos uraink?” – teszi fel a kérdést. Egy bizonyos Green L. úr ezüstlakodalmára kapván meghívást, sietve közli, hogy az ünnepelt az évforduló alkalmából ajándékozásokat tesz: zsinagógák, iskolák, kórházak, összesen 10 000 fontsterling értékben. „[...] minden-

esetre örvendek, [...] de ha Green úr magyar volna, mégis jobban örvendének.”<sup>58</sup> Az alig burkolt célozgatást a hollandok példáján is folytatja: iskolák fenntartása, a szellemileg és testileg visszamaradott gyerekek intézetének fenntartása adományokból (és csak azért, mert az állami intézetben nincs kóser konyha!). A moralizáló, gúnyos kommentár nem marad el:

„Nos nemes uraim amott a budapesti Andrassy-uton, mit szóltok mindezekhez? Hol van olyan palota, melyet ti emeltetek volna föl tudományos közm vel dés templomául? O mily szegények vagytok ti! Nem *nektek* van pénzetek, hanem *pénzetteknek* van bennetek megannyi rab-szolgája.”<sup>59</sup>

Seltmann nyilvánvaló elégedetlensége azért sem meglep , mert mint Konrád Miklós tanulmányában kifejti,<sup>60</sup> a jótékonykodás kiválóan alkalmas volt arra, hogy a zsidókról alkotott, negatív el ítéletekt l nem mentes képet pozitív irányba befolyásolja, és az asszimiláció hatékony eszköze legyen. F leg a kifelé, a többségi társadalom felé is nyitott jótékonykodás, amire az úti beszámolóban is találunk példát, a nem zsidókat is ingyen gyógyító Montefiore személyében. Seltmann ebben a példában csak az adakozásra koncentrált, szembeállítva azt a „presztizs építkezéssel”. Holott itt csak nem err l volt szó. Fejt Ferenc is árnyaltan magyarázza ezt a jelenséget: a társadalom fels rétegeibe megérkezett zsidók „ha gazdasági jelent ségük, modernizációs érdemeik társadalmi elismertetése volt a tét, nemesedni s

56 Seltmann 1885. 2. sz. 121. old.

57 Ger András: A zsidó szempont. Budapest: PolgART, 2005. 27–28. old.

58 Seltmann 1885. 2. sz. 127. old.

59 Seltmann 1885. 6. sz. 390. old.

60 Konrád Miklós: i. h. 257–287. old.

az arisztokráciába házasodni igyekeztek, kitértek, palotákat építettek az Andrássy úton [...] birtokot, kastélyt vásároltak”.<sup>61</sup> Seltmann kritikái ellenére a viselkedésnek, életvitelnek ilyen alakulása nem volt más, mint az asszimiláció egyik eszköze.

## Tiszaeszlár árnyéka

Az út nagy tanulságai közé tartozott Seltmann számára a Magyarország hírnevével való szembesülés. Egyedül angliai úti élményei között nem szerepel Tiszaeszlár vagy Scharf Móricz neve, nem kísért az az árnyék, amelyet a per az országra vetett. Egyrészt természetes az érdeklődés, hiszen – a nagy külföldi sajtóvisszhang ellenére – autentikus forrást láttak a magyar zsidó utazóban, és az is természetes, hogy a külföldi zsidóság is érzékenyen reagált az antiszemitizmus szélsőleges megnyilvánulásaira. Scharf Móric és Tiszaeszlár árnyéka azonban nemcsak zsidó körökben kísértett, hanem a legkülönbözőbb helyeken és formákban bukkant fel és tette lehetővé a legméltatlanabb következtetések levonását az ország állapotáról.

Münchenből Berlinbe tartván esett meg, hogy Seltmann útítársai egy Oroszországban történt vasúti gyilkosság helyszínét helyezték át tévesen Magyarországra, mert „hát hol történhetnének olyan rabló kalandok, ha éppen Önöknél nem? Hisz azt csak akárki is könnyen elhiheti, hogy olyan országban, melynek leghíresebb városa

Tisza-Eszlár, olyan valami mégis csak megeshetik.” Seltmann érvei, a magyar politika, a vérség, tudomány egyetlen nagy alakja sem segített megingatni e meggyőződést, mert „az olyan országban, melynek leghíresebb egyéniségét Scharf Móricznak hívják, az olyan vasúti rabló kalandok mégsem tarthatnak a lehetetlenségek közé”.<sup>62</sup>

A porosz útítárs jótanácsa úgy hangzott, hogy „iparkodjék csak mennél több civilizációt vinni magával félbarbár hazájába”. Seltmann elkeseredésére nemcsak a véleménye szerint „bárdolatlan porosz” vont a következtetést az esetből Magyarországra elmaradottságára, hanem a megvert és felvilágosult berlini bankár is. „Az egyes ember lehet megvert, akkor is, ha az összeség még a félmegvert állapotban pang. [...] én azt tartom, hogy Önöknél is ez az eset forog fenn: a legvilágosabb bizonyítékul szolgál erre nézve Tisza-Eszlár.”<sup>63</sup> A berlini zsidó étterem diákjait is csak a magyarországi antiszemitizmus érdekelt leginkább, régi kedves, felvilágosult tanárával is a pernél kötöttek ki. Ehhez képest felüldülést jelentett, amikor K. úr fiatal lánya Magyarországra kapcsán a berlini sörcsarnokban fellépő cigányzenekarról áradozott. Seltmann hálás volt a „Csóréknak és Mórénak”, akik megmentették hazájába becsületét. „Amit Istóczy és Verhovay elrontottak, nekik azt jóvátették” – írja keserű gúnnyal. A per romboló hatásával a Panoptikumban szembesült igazán, ahová K. úr családjával együtt látogatott el. A díszteremben még büszkén hívta fel vendéglátói figyelmét

61 Fejt Ferenc: i. m. 139. old. Ld. még Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Budapest, 1992. 163. old.

62 Seltmann 1884. 8. sz. 585. old.

63 Seltmann 1884. 8. sz. 593. old.

Andrássyra mint a berlini kongresszus legdaliásabb férfiújára, amikor azonban a két Humboldt és Napóleon társaságában felállított 13-14 évesnek látszó ifjú kissé semitaszer bábújáról a katalógusból kiderült, hogy nem a kis magyar Frankelt, a fejszámoló csodagyereket ábrázolja, hanem Scharf Móriczot, teljesen kétségbeesett. Hollandiai tapasztalatai még elkésérik bbeek voltak. Egy zsidó vallású, magas államtiszttel véleménye szerint

„a magyarországi zsidóknak a legelvetemültebb, legistentelenebb embereknek kell lenni az egész földkerekségen. [...] Ily föltevés nélkül Tisza-Eszlár egészen képzelhetetlen. Ha statisztikailag be nem volna bizonyítva, hogy Magyarországon a gyilkosok legtöbbszörre zsidók, teljes lehetetlen volt volna Tisza-Eszlár színrehozatala oly országban, melynek kormánygyeplje egy kit n férfiú erélyes kezében nyugszik.”<sup>64</sup>

Ezt az esetet követ en már csak rabbik társaságát kereste.

Bár Seltmann nem fejt ki véleményét, közlései, történetei alapján következtethetünk arra, hogy milyenek érzékelték az ország hírnevét külföldön. Általános benyomása az volt, hogy Magyarországot külföldön kevésbé ismerték. Németországban még csak akadtak ismeretek az országról, mez gazdaságáról, a cigányzenéről, de távolabb, mint Hollandia, vagy még inkább Anglia, már alig. Ebbe az ismeretlenségbe robbant be a tiszaezlári per híre, és tette tönkre az ország alig meglév hírnevét. Már 1883 nyarán érzékelték azt, amit Tisza István szeptember 23-án Nagyváradon megfogalmazott: „a külföld el tt az antiszemitizmus megrontja Magyarországot és a magyar nemzet jó hírnevét”.<sup>65</sup> Nem számítottak „fényes városunk, fölvilágosult államférfiaink, lánglelk költ ink”, nem hatott Seltmann érve, hogy „nincs Európában nemzet, mely az utóbbi 50 év alatt oly óriási haladást tett volna, mint a miénk”,<sup>66</sup> az ország imázsa a civilizációs importra szoruló félbarbár Ázsiát idézte meg.

Az úti beszámolóiból nemcsak a külföldön Magyarországról él képet ismerjük meg, hanem megtudjuk azt is, hogy Seltmann milyenek látta a hazáját. Tiszaeszlár, az antiszemitizmus, a zsidókkal szembeni fenntartások, a megkülönböztetések, a zsidókat ér „gyalázat és megvetés” felett érzett keser sége ellenére pozitívan elfogult. Az amszterdami szefárd temet ben sei sírjánál állva büszkén vallja, hogy „én egy szabad ország szabad polgára vagyok”, akit nem az inkvizíció máglyái, nem az üldöztetés kergetett idegen földre, akinek szül földje egyben az otthona is. Hisz a felekezeti békeben, nem véletlenül idézi fel, hogy az amszterdami spanyol zsinagóga közvetlen közelében emelkedik a katolikusok, a protestánsok temploma és a németek zsinagógája. „A hollandok bizonyosan szimbolikus módon is akarták jelezni a köztük uralkodó testvéri szeretetet és egyetértést, azért építettek legkülönböz bb felekezet templomait oly közel és oly szorosan egymás mellé.”<sup>67</sup> Naivan és meghatóan hiszi, hogy „a magyar pór és a zsidó pór” között is kialakulhat a hasonló barátság. Tiszaeszlár is csu-

64 Seltmann 1885. 6. sz. 381. old.

65 Fejt Ferenc: i. m. 112. old.

66 Seltmann 1884. 8. sz. 593. old.

67 Seltmann 1885. 4. sz. 245. old.

pán néhány lelkiismeretlen ember aljassága miatt következtetett be, s hogy nem lett belőle vérfürdő (mint ahogy Oroszországban ez megtörtént volna), „az a mi jó népünk józan eszén és nemeslelkűségén” múlt. „Hála és dicsőség a te szent nevednek mindenható atyám, hogy végtelen kegyelmedben engem magyarnak teremtettél.”<sup>68</sup>

## Összegzés

Ezekkel a majdnem dagályos, de nagyon szinte szavakkal zárja Seltmann Lajos úti beszámolóját. Nagy vonalakban kirajzolódik előttünk egy kisvárosi értelmiségi külföldi útja. Tanulmányúttal egybekötött szórakozás: hegymászás, gyógyfürdő inkább kíváncsiságból, mint kapcsolódási céllal történő felkeresése, városok nevezetességeinek megtekintése, és tapasztalatok egész sora. A beszámoló mégsem állítható egy sorba a kor hasonló leírásaival, mert nagyon más. Nem csak az utazó személye teszi mássá, hanem a cél is, amiért megíródott.

Seltmann Lajos, a kor oly sok más utazójától különbözve, nem szokványos élménybeszámolót akart írni tengeribetegséggel, színházi előadások kezdési időpontjával, menüsorok leírásával. Tanulmányútja valójában csak alkalmat teremtett arra, hogy gyülekezetenél szélesebb körben elmondhassa véleményét a kor zsidóságát (és többeségi társadalmát) foglalkoztató, azt megosz-

tató viszonyokról, az új utak nyújtotta lehetőségekről, a választások buktatóiról, az ellentmondások feloldásának lehetséges és járható módjairól. A külföldi példák sok esetben hitelesítették véleményét, igazolták sejtéseit. Ez az úti beszámoló alapvetően nem a holland vagy német, vagy angol zsidókról szól, hanem a magyar zsidókról, a zsidó értékekről, hagyományokról és haladásról, asszimilációról vagy annak az elutasításáról. A *Magyar Zsidó Szemle* célkitűzéseinek megfelelően Seltmann cikkeivel úgy bátorította olvasóit az új értékek, a magyarság felvállalására, hogy közben megmutatta, miként kell a hithez, a zsidóság legszébb, legnemesebb eszméihez hűnek maradni. Közvetve az identitás átalakulásának szükségességéről és lehetőségeiről szól. Számára a hovatartozás nem kétséges: az asszimilációnak azt az útját járja, ami által *egyszerre* vállalhatja zsidóságát és magyarságát, egyszerre és ellentmondás, önfeladás, más stílusok utánzása nélkül tud jó zsidó és jó magyar lenni. Még akkor is, ha tökéletesen látja, hogy ennek több a gátja, mint a realitása. Mindkét oldalon. Ennek ellenére hiszi, hogy a jövő útja az együttélés, ami a kulturális asszimilációt követeli meg a zsidóktól, a zsidók elítélétektől mentes megismerését, eredmények elismerését a másik oldalon, és így „egymást kölcsönösen támogatva, kölcsönös szeretetben és barátságban egy boldog hazának boldog gyermekei leszünk”.<sup>69</sup>

68 Seltmann 1885. 6. sz. 396. old.

69 Seltmann 1885. 6. sz. 395. old.

## Felhasznált irodalom

### Könyvek

- Fejt Ferenc: Magyar zsidóság, História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2000.
- Ger András: A zsidó szempont, PolgART, Budapest, 2005.
- Gonda László: A zsidóság Magyarországon, Századvég Kiadó, Budapest, 1992
- Hofstede, Gert: Cultures and Organisations: Software of the Mind, McGraw-Hill, London 1991
- Hódmez vásárhely története, f szerk.: Szabó Ferenc, szerkeszt k: Kovács István, Kruzslíc István Gábor, Szigeti János, kiadja Hódmez vásárhely megyei jogú város önkormányzata, Hódmez vásárhely 1993 II. kötet
- Katz, Jakov: Végzetes szakadás, Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekb I Magyarországon és Németországban, Magyar Zsidó Történelem, Múlt és Jöv Kiadó, Budapest, 1999
- Katzburg, Nathaniel: Fejezetek az újkori zsidó történelemb I Magyarországon, MTA Judaisztika Kutatócsoport – Osiris Kiadó, Budapest, 1999
- Silberstein Adolf: Hódmez vásárhelyi zsidók, A hódmez vásárhelyi izraelita hitközség kiadása, 1943, reprint kiadás 2004
- Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története, Könyvértékesít vállalat, Budapest, 1986

### Tanulmányok

- Harbsmeier, Michael: Az útleírások mint a mentalitástörténet forrásai. In: KORALL, Társadalomtörténeti folyóirat, 2006. 26. sz. 25–54. old.
- Gyáni Gábor: Identitás versus imázs: asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság életében In: „Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket”, Tanulmányok a zsidó történelemírásról, Mórija

## Források

### Folyóirat/újságcikkek

- Gerando Attila: Úti jegyzetek a szomszéd Keletr I, In: Vasárnapi Újság 1884. 15. sz. 235. old.
- Dr. Környei Ede: Úti benyomások Olaszországból, In: Turisták Lapja 1892. 1. sz. 344–348. old.
- Seltmann Lajos: Életképek, In: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) Évkönyve, 1895 264–304. old.
- Seltmann Lajos: Külföldi utamból, In: Magyar Zsidó Szemle, 1884. 584–599. 1885. 119–130., 241–255., 381–396. old.
- Seltmann Lajos f rabbi emlékezete, Kiadja a Hódmez vásárhelyi Izraelita Hitközség 1932
- Szalay Imre: Nilusi vadászat, In: Magyarország, 1893. december 26. 2. és 1894. febr. 5. 3. old.

### Levéltári források

- CSML HL a HÓDMEZ VÁSÁRHELYI Izraelita Hitközség iratai XII. 4.